

УДК 35.07:330.34(477)

В. В. Комірна,

к. е. н., докторант, Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

МОДЕЛЬ ЗМІСТОВОГО НАПОВНЕННЯ ПОНЯТТЯ "РЕГІОН"

Обґрунтовано тенденцію змістового наповнення поняття "регіон". Визначено модель змістового наповнення поняття "регіон".

The tendency of the semantic filling of concept is grounded "region". The model of the semantic filling of the concept "region" is certain.

Ключові слова: глобалізація, дефініція, понятійно-термінологічний апарат, регіональна політика, ринкова економіка, світовий процес, сталий розвиток.

ВСТУП

У сучасному розумінні змісту регіональної політики загалом не враховуються історичні передумови. Нині вона має вужче значення і включає лише соціально-економічну політику та політику просторового розвитку держави — фактори, які стали предметом досліджень лише у першій половині ХХ ст. Вперше у державі з ринковою економікою приклад політики втручання у соціально-економічну ситуацію окремих регіонів напередодні вибуху великої депресії 30-х років ХХ ст. показала Великобританія. Метою цього втручання, викликаного несприятливою соціально-економічною ситуацією та політичним напруженням, було згладжування соціальних наслідків кризи.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Дослідженню окремих аспектів державного управління регіональним розвитком посприяли праці, авторами яких є: Е. Алаєв, Л. Бальцеревич, Р. Бікбов, У. Ванноп, Д. Вітлсі, Гж. Гожеляк, А. Гранберг, А. Ємельянов, О. Лазор, Е. Лібанова, У. Садова, О. Сушинський, Р. Шніпер, К. Мацузато, Г. Моїсеєв, а також роботи: Т. Безверхнюк, П. Беленького, З. Варналія, Ю. Гладкого, І. Грицяка, М. Долішнього, В. Керецмана, Є. Кіш, М. Козоріз, В. Копійки, Є. Кочан, О. Крайник, М. Лендєл, М. Лесечка, С. Максименка, Я. Малика, Г. Мостового, О. Нижник, М. Підмостильного, Я. Побурка, С. Романюка, В. Симоненка, І. Студеннікова, Т. Уманця, А. Чистобаєва, В. Чужикова, О. Шаблія, О. Шниркова, у яких порушуються проблеми європейської інтеграції України.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

- обґрунтувати тенденцію змістового наповнення поняття "регіон";
- визначити модель змістового наповнення поняття "регіон".

РЕЗУЛЬТАТИ

Значний внесок у понятійно-термінологічний апарат управління регіональним розвитком внесли українські вчені. Зокрема, Т. В. Уманець розуміє регіон як однорідне соціально-економічне та економіко-географічне

утворення [7, с. 87]. У словнику-довіднику "Регіональна економіка" регіон визначається як територія, що відрізняється від інших територій за рядом ознак і характеризується певною цілісністю та взаємопов'язаністю її складових частин і елементів [6, с. 212]. Ґрунтовний аналіз наукових поглядів щодо дефініції "регіон" провів В. Ю. Керецман і запропонував своє тлумачення, за яким — це сукупність частин соціального, природно-ресурсного та інших потенціалів держави, які зберігаються просторово і стосовно яких можуть та повинні здійснюватися певні регулятивні дії як з боку держави, так і з боку місцевих органів державної влади чи самоврядування [3, с. 168].

Однак, упровадження терміна "регіон" не сприймається науковцями беззаперечно. Наприклад, французький дослідник Ронан Ле Коадік (Le Coadic, Ronan) вважає, що термін "регіон" — це заміник терміна "провінція". Термін "регіон" сам по собі ще не відображає демократичності, оскільки є похідним від латинського regio, що означає територію, межі якої суверен встановлює управлінським актом, незважаючи на думку місцевого населення, не беручи до уваги його історію та культуру. Регіональний поділ, таким чином, здійснюється зовсім недемократичним шляхом. Регіон, на думку Ле Коадіка, постає сьогодні як щось нижче, обмежене і навіть певною мірою абстрактне. Такий аспект йому властивий через те, що зневажливі конотації, які асоціювалися з провінцією, були частково перенесені на регіон [4, с. 80]. Загалом же, хоча сьогодні словом "провінція" не позначається, як раніше, завойована територія, воно асоціюється з чимось історичним, закостенілим та духовно обмеженим. Саме тому коректніше, на наш погляд, говорити про "регіони".

Окремі науковці вважають, що регіон є штучним утворенням, створеним "великим капіталом" для задоволення власних потреб. Таке твердження обґрунтовується тим, що спочатку регіон розглядався як певне самодостатнє утворення зі своєю історією та культурною специфікою, а потім виникла т. зв. ієрархія регіонів. Їх почали класифікувати за критеріями метрології, філософії, політики тощо. Внаслідок цього транснаціональна бюрократія, поставивши себе у залежність від світових процесів глобалізації, почала визначати для тієї чи іншої території або надтериторіального утворення їх

місце у глобальних процесах. Через те, у залежності від головного напрямку розвитку, почали говорити про регіони-столиці, регіони-провінції, регіони-кордони, регіони-периферії тощо. Ця типологія зумовлена корпоративними уявленнями про базові процеси, перш за все у глобалізації [2].

Відмінності у поглядах науковців на регіон зумовлені тим, що це поняття містить певну гносеологічну суперечність: якоюсь мірою регіони існують фактично, а певною мірою це категорія створена дослідниками і аналітиками для полегшення пізнання, поділу на категорії, класифікації, описування явищ тощо. Проте, незважаючи на цю суперечність, термін "регіон" широко використовується не лише у ЄС, але й в усьому світі. Перелік наукових визначень цього терміна надзвичайно широкий. На нашу думку, на увагу заслуговують дефініції, які впливають сьогодні або можуть суттєво вплинути у майбутньому на теоретичне осмислення державного управління регіональним розвитком України в контексті її європейської інтеграції. Це — дефініції Ради європейських регіонів та Європейського Союзу.

Відповідно до тлумачення Ради європейських регіонів під терміном "регіон" слід розуміти формацію, яка охоплює територіальну владу, безпосередньо підпорядковується центральному уряду і здійснює політичну репрезентацію, що реалізовується через регіональні збори (ради) [2]. У Європейському Союзі відповідно до ухваленої Асамблеєю європейських регіонів "Декларації щодо регіоналізму у Європі" регіоном вважають територіальне утворення, яке сформовано у законодавчому порядку на рівні, що є безпосередньо нижчим після загальнодержавного, та наділене політичним самоврядуванням [3]. У науковій літературі часто помилково ототожнюють поняття "регіональний" і "локальний". Згідно з дефініцією Європейського Союзу регіон є структурним елементом європейського рівня NUTS-3, а локальний рівень представлений громадами, які не ідентифікуються на регіональних рівнях [1, с. 393].

В Україні дефініція "регіон" відображає адміністративно-територіальний устрій держави і наводиться у Законі України "Про стимулювання розвитку регіонів". Це — "...територія Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя" [5].

Різноманіття термінів при осмисленні теоретичних засад управління регіональним розвитком зумовлює методологічну необхідність їх первинного розуміння, тобто того, що різні дослідники мали на увазі, коли характеризували певну територію або її частину, називаючи це "регіон" і що вважали "регіоналізацією", "регіоналізмом" тощо. Загалом же на підставі аналізу наукової літератури можна стверджувати, що термін "регіон" сьогодні вживається у трьох різних, проте взаємопов'язаних значеннях, які відповідають трьом різним поняттям "частини території". Для того, щоб розрізнити ці три значення, потрібно виділити: "регіон — знаряддя дослідження"; "регіон — знаряддя діяльності"; "регіон — предмет пізнання". Наприклад, коли говорять про "статистичний регіон", то мають на увазі "регіон — інструмент дослідження"; коли про "адміністративний регіон" або "плановий регіон", то — "регіон — інструмент діяльності"; коли про "об'єктивний регіон", то — "регіон — предмет пізнання". У двох з них поділ простору на певні

території — регіони — служить інструментом якогось запланованого дослідження, а отже, використовується з метою пізнання, а у третьому — для організації певної суспільної діяльності, в тому числі й управлінської, у просторі. У цьому випадку сам просторовий поділ є предметом дослідження. Це означає сприйняття регіонів як частини досліджуваного простору. Воно знаходить застосування тоді, коли просторові дослідження визначаються як абсолютні, або відносні, тобто такі, що відображають лише стосунки між певними матеріальними об'єктами.

Наприклад, у Вітлсі регіон виступає, як категорія пізнання. Тобто він формується науковою думкою шляхом відбору певних рис, істотних для якоїсь проблеми або просторового явища, а усі решта елементи — опущено як неістотні [8, с. 106]. Спрощення та ідеалізація рис описуваного предмета дослідження є одночасно і сильною, і слабкою сторонами запропонованої аналітичної концепції. Адже, з одного боку, існує можливість визначити головний напрям регіональних досліджень, а з другого — спрощується і опускається велика кількість аспектів у дослідженні регіонів і регіонального розвитку.

Дефініції зазначених трьох понять регіону відрізняються, однак вони взаємозалежні. Поділ простору для дослідницьких цілей завжди знаходить відображення у кінцевих результатах досліджень. Він є основою просторового аналізу і найчастіше пов'язаний з адміністративним поділом, який втілює поняття "регіон — інструмент діяльності". З іншого боку, раціонально здійснений поділ на регіони-інструменти повинен бути пристосований до вже існуючого поділу простору, тобто до поділу на "регіони — предмети дослідження". Регіони, які втілюють одне поняття, впливають на регіони, що виражають інше поняттями, а ті, у свою чергу, мають зворотній вплив. Тому під час наукового аналізу необхідно не лише розрізнити ці три поняття, а й розуміти їх взаємозалежність.

Нинішні дослідження регіонального розвитку, зосереджуючи увагу на соціально-економічній складовій, тим не менше, сприяють змістовому наповненню дефініції "регіон", що свідчить про удосконалення процесу наукового осмислення управління регіонами. Вона показує, що кожному періоду властиві риси, які вважаються для нього найістотнішими і тому зумовлюють характер наукових концепцій.

У наукових концепціях першої половини ХХ ст. у понятійній основі регіонального розвитку домінував хронологічний підхід. Це більше заохочувало до пошуку регіональних відмінностей, регіональної специфіки, а не до формулювання генеральної концепції чи універсальної теорії. Наголошувалось, що фізико-географічна відмінність регіонів сприяє різноманіттю у організації господарської діяльності та типах суспільного життя, а за основу регіональних класифікацій брались природні особливості та фізико-географічні межі. Однак у 60-х роках ХХ ст. таке розуміння регіону було піддане критиці і наголошено, що згадана концепція була актуальною в умовах високого ступеня залежності від географічного середовища, яка знівелювалась в умовах промислової революції.

Тенденції соціально-економічних змін доби модернізму зміцнили у вчених переконання у тому, що причи-

ни регіонального різноманіття слід шукати у рівні економічного і особливо технологічного розвитку окремих областей. У вивченні регіонів домінуючі позиції посіла регіональна наука (Regional Science) — дисципліна, яка об'єднала економічний, географічний і просторовий підходи, сконцентрувавши увагу на теоретичному та кількісному аналізі проблем економіки регіонів. Якщо до цього часу основою економіки традиційно вважалося тісно пов'язане з природним середовищем сільське господарство, то тепер — промисловість. Фізично-географічні регіони були досить консервативними у попередньому періоді. Новітнє ж суспільство ХХ ст. вже могло функціонувати у повній незалежності від регіональних характеристик природного середовища. Тому рівень економічного розвитку в той час став єдиним показником, за яким стали розрізняти регіони.

З кінця 70-х років ХХ ст. почала зростати критика економічної політики, в тому числі й економічних засад політики регіонального розвитку. Динамічний та експансивний розвиток економіки, який почав набирати виразних глобальних рис, також не сприяв подоланню регіональних відмінностей. Навпаки, технологічний поступ та стрімкий розвиток промисловості їх поглиблювали. Модерністське переконання про можливість вирівнювання економіки світу виявилось неправильним. Це зумовило потребу в переосмисленні цінностей у процесі вивчення регіонів, а також підходів та методів їх дослідження. Розбіжності між теоретичними інтерпретаціями і фактичними змінами спричинили й глибоку методологічну переоцінку. Усе частіше у так званій новій регіональній географії почали враховувати вплив суспільних чинників на характер регіональних відмінностей. Різноманіття суспільних структур та культур набуло фундаментального значення при виборі способів організації господарської діяльності, тим самим впливало на спосіб господарювання у регіонах, динаміку та напрями їх розвитку [8, с. 144]. Результати регіональних досліджень засвідчили, що проблема регіональної нерівності є дуже складною, комплексною. Її не можна подолати, враховуючи лише економічні параметри, без осмислення соціальної складової регіону та культурних умов його розвитку.

Таким чином, регіон виступив не лише суспільною, але й культурною категорією. У зв'язку з тим, що система цінностей будь-якого соціуму, в тому числі й регіону, визначається як інституціональними, так і суспільними чинниками, то культура справляє вплив на характер інституцій, які формуються у суспільстві, на виникнення різних регіональних формацій. З іншого боку, відмінності у цих формаціях впливають на характер культурних змін. І тоді те, що було результатом, стає причиною подальших змін, приводячи у кінцевому підсумку до розходження у шляхах розвитку окремих регіонів.

Культурний регіон об'єднує у собі окремі аспекти регіональної специфіки, які вважаються базовими для виділення фізико-географічних, економічних чи соціальних проблем регіону. Його особливість впливає зі специфічних природних, історичних і економічних умов, у яких формувалися конкретні спільноти. Однак особливі риси культурного регіону не можна належно осмислити без врахування існуючого навколишнього сере-

довища, а отже, й фізико-географічного регіону, а також без врахування характеру господарських зв'язків, що сформувалися у ньому історично, притаманних йому суспільних тенденцій тощо.

Сучасне розуміння змістового наповнення поняття "регіон" відображено у прийнятій у ЄС дефініції сталого розвитку регіону (Sustainable Development), який означає такий соціально-економічний розвиток, коли настає процес інтегрування політичної, економічної та соціальної діяльності при збереженні природної рівноваги і розвитку основних природних процесів, з метою забезпечення основних потреб кожної суспільної групи або громадян як нинішнього, так і усіх наступних поколінь.

ВИСНОВКИ

Отже, теоретико-методологічне осмислення змістового наповнення поняття "регіон" пройшло ряд етапів, кожен з яких характеризується врахуванням ключових для розуміння суті регіональних відмінностей факторів, які виникали на різних етапах соціально-економічного розвитку суспільства. Залежно від характеру цих змін мінялися й теоретичні підходи до характеру державного управління регіональним розвитком, однак загалом домінувала тенденція змістового наповнення поняття "регіон", що вимагало й урізноманітнення теоретичних підходів до державного управління регіональним розвитком.

Література:

1. Варналій З.С. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: [монографія] / З.С. Варналій [та ін.]; за ред. З.С. Варналія; Нац. ін-т стратегічних досліджень. — К.: Знання України, 2005. — 497 с.
2. Зуев С.Э. Регионы и региональное развитие [Электронный ресурс] / С.Э. Зуев. — Режим доступа: http://www.shkp.ru/lib/archive/managers/2001/3/index_.html.
3. Керецман В.Ю. Державне регулювання регіонального розвитку: теоретичні аспекти: монографія. — К.: Вид-во УАДУ, 2002. — 188 с.
4. Коадик Ронан Ле. Бретонские контрасты / Ронан Ле Коадик // Этнографическое обозрение. — 2003. — № 6. — С. 78—93.
5. Про стимулювання розвитку регіонів: Закон України № 2850-IV від 08.09.2005 р. // Офіційний вісник України. — 2005. — № 40. — 21 жовт. — С. 25. — Ст. 2529.
6. Регіональна економіка: словник-довідник / Уклад.: О.Д. Богорад, О.М. Невелєв, В.М. Падалка [та ін.]; за ред. М.В. Підмогильного; НДУ соціально-економ. проблем міста. — К.: НДІСЕП, 2004. — 346 с.
7. Уманець Т. В. Поняття суті управлінської категорії "регіон" та її типи в умовах трансформації структури господарства України / Т.В. Уманець // Статистика України. — 2004. — № 4. — С. 83—90.
8. Whittlesey D. The regional concept and the regional method / Derwent Whittlesey // Teoretyczne Zagadnienia Geografii: Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej. — Warszawa: [s. n.], 2007. — S. 100—156.

Стаття надійшла до редакції 22.03.2010 р.